

مقاله پژوهشی

تحلیل و تبیین شاخص‌های منظر کالبدی و تغییرات آن در روستاهای حاشیه کلانشهرها

(مورد مطالعه: روستاهای حاشیه شمالی کلانشهر مشهد)

سودابه احمدی^۱، طاهره صادقلو^{۲*}، حمید شایان^۳

۱. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد

۲. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد

۳. استاد گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد

(دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۰۱ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۶)

Analysis and Explanation of Physical Landscape Indicators and Their Changes in the Villages on the Outskirts of Metropolises (Case Study: Villages on the Northern Outskirts of Mashhad Metropolis)

Soodabeh Ahmadi¹, Tahereh Sadeghloo^{2*}, Hamid Shayan³

1. M.A. in Geography and Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad

2. Assistant Professor, Department of Geography, Ferdowsi University of Mashhad

3. Professor, Department of Geography, Ferdowsi University of Mashhad

(Received: 23/Aug/2019 Accepted: 26/Jan/2021)

Abstract

The rural environment is one of the elements of the spatial organization and the landscape of the village with its different physical, functional and semantic dimensions has a special importance and place in the visual organization of the rural environment. Changes in the lifestyle and needs of the villagers in recent years have also intensified and accelerated the process of landscape change. Therefore, the management and planning of these spaces, like a living entity in the suburbs of metropolises, require considerable attention. The present applied research with a descriptive-analytical method is aimed at identifying the indicators of landscape explanation and the extent of its changes in the villages on the outskirts of Mashhad metropolis. To collect data, documentary and field methods (questionnaire and observation) have been used, and data analysis has been done by (Kruskal-Wallis, Wilcoxon and Friedman) tests. The results indicate that among the landscape components, the landscape identity component has changed the most. In fact, the occurrence of physical changes in the villages has caused a decrease in the sense of reminiscence, vitality, freshness, the degree of harmony of different spaces and the fading of local cultural values. Finally, the physical changes have caused "a further change in the identity dimension of the rural landscape". The results of Friedman's test show the highest change in the land use index among all the landscape indices. Therefore, landscape changes should be considered as the most important consequence of land use change.

Keywords: Rural Perspective, Physical Changes, Physical Identity, Functional Changes, Mashhad Metropolis.

چکیده

از آنجا که محیط روستا یکی از عناصر سازمان فضایی است و منظر روستا با ابعاد مختلف کالبدی-عملکردی از اهمیت و جایگاه خاصی در سازمان بصری محیط روستایی برخوردار است و از سوی دیگر با تغییرات سبک زندگی و نیازمندی‌های روستاییان در سال‌های اخیر به تشدید و تسریع فرآیند تغییر منظر انجامیده و مدیریت و برنامه‌ریزی این فضاها بویژه در پسرکانه‌های کلانشهر، نیازمند توجه بیشتری است. پژوهش کاربردی حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال شناسایی شاخص‌های تبیین منظر و میزان تغییرات آن در روستاهای حاشیه کلانشهر مشهد است. برای گردآوری داده‌ها از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه و مشاهده) بهره گرفته شده است و تجزیه‌تحلیل داده‌ها توسط آزمون‌های (کروسکال-والیس، ویلکسون و فریدمن) انجام شده است. نتایج بررسی‌ها حاکی از آن است که از بین مؤلفه‌های منظر، مؤلفه هویت منظر بیشترین تغییر را داشته است. در واقع وقوع تغییرات کالبدی در روستاها، سبب کاهش حس خاطره-انگیزی، سرزندگی و شادابی، میزان تجانس و هماهنگی فضاهای مختلف، کم‌رنگ شدن ارزش‌های فرهنگی بومی شده است و در نهایت بیشترین تغییر در «بعد هویت منظر روستاها» را در پی داشته است. نتایج آزمون فریدمن، بیانگر بالاترین تغییر در شاخص کاربری اراضی از میان کل شاخص‌های منظر است. بنابراین، توجه به تغییرات منظر به عنوان مهم‌ترین پیامد تغییر کاربری اراضی قابل توجه است.

واژه‌های کلیدی: منظر روستایی، تغییرات کالبدی، هویت کالبدی، تغییرات کاربردی، کلانشهر مشهد.

*Corresponding Author: Tahereh Sadeghloo

E-mail: tsadeghloo@um.ac.ir

مقدمه

روستاها به عنوان مکان‌هایی در مقیاس محلی با دارا بودن هویت، فرهنگ، شیوه معیشت و فضاهای زندگی مربوط به خود، به طور روزافزونی در سراسر جهان در معرض تغییرات شدید هستند (سجاسی‌قیداری، ۱۳۹۴: ۱۵۵). شکل‌گیری خصوصیات کالبدی روستا با تأثیرپذیری از مسائل مرتبط با انسان، همانند مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، شرایط زیست‌محیطی و طبیعی صورت می‌پذیرد (خاکپور و عشقی صنعتی، ۱۳۹۲: ۴). بدین ترتیب بافت کالبدی_فیزیکی به عنوان تجلی‌گاه روستا، در گذر زمان و با تغییر در ساختارها و کارکردها و پدیدآمدن نیازمندی‌های نوین دچار تغییراتی می‌شود؛ اما اگر این تغییرات نتواند با شرایط زمان و مکان آن جامعه سکونتگاهی وفق داده شود، به مرور توسعه‌نیافتگی و آشفتگی کالبدی را در پی خواهد داشت. با این تحولات فضایی در عرصه روستاها و بروز مشکلات و نارسایی‌های منتج از آن در شیوه سکونت، بافت و سیمای کالبدی_فضایی روستاها به شدت دست‌خوش تحول و دگرگونی می‌شوند که به طور فزاینده‌ای تأثیرات منفی بر الگوهای معماری بومی و هویتی روستاها را به جای می‌گذارند (سرتیپی‌پور، ۱۳۸۵: ۴۹). از دیرباز مسئله سیمای منظر روستایی یکی از مسائل مهم برای متولیان روستایی بوده است. اما در طول چند دهه گذشته، نگرانی در مورد ناپدید شدن مناظر سنتی و ظهور مناظر جدید، تبدیل به یک مسئله جدی به دلیل تغییرات گسترده و چشمگیر (در کشورهای پیشرفته و در حال توسعه) از مناظر فرهنگی از جمله گونه‌ها، زیستگاه‌ها و تغییرات هویت، مناظر اقتصادی، مناظر اجتماعی_فرهنگی و کالبدی چشم‌انداز شده است (عینالی، ۱۳۹۶: ۶۲۰). از سویی این پیامدها، موضوع‌نما و سیمای روستا که چهره مسلط کالبد و حاوی اولین پیام‌ها در منظر و چشم‌انداز روستا و حاصل تماس انسان با محیط و فضا است را دگرگون می‌سازد (کیانی و سالاری سردری، ۱۳۹۰: ۲۶) و به تبع آن، ماهیت روستاها

به لحاظ کالبدی و کارکردی همچنین منظر کالبدی روستاهای مورد مطالعه دچار تغییرات اساسی می‌شود. منظر صرفاً در بردارنده نمای ساختمان‌ها و عناصر قابل رویت نیست، بلکه صداها، بوها، انواع عناصر طبیعی و مصنوعی، خواه ثابت و خواه متحرک را در بر گرفته و در کل شامل تمام آن چیزهایی است که توسط حواس انسان قابل درک است (اشرف‌نهند و جعفری، ۱۳۹۷: ۵). منظر جدا از نقش آن به عنوان لایه‌ای در شکل‌گیری فرم فضا (روستا)، به عنوان ابزاری در خدمت دولت‌ها و حکومت‌ها قرار دارد تا توان جذب گردشگران و سرمایه‌های جهانی را در فضاهای روستایی افزایش دهد. بنابراین روستاهای برخوردار از محیط بصری مطلوب قادرند با افزایش تجربه زیباشناختی، موجبات ارتقای تصویر ذهنی جامعه از خویش را فراهم سازند (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). در این بین برخی از روستاها به لحاظ موقعیت فضایی و کارکردی (نسبی و مطلق) خود، در تغییر منظر متفاوت از سایر روستاها و عوامل عمومی تأثیرگذار بر آن‌ها عمل کرده‌اند. قرارگیری در حاشیه کلانشهرها، از جمله این شرایط فضایی و کارکردی است که به گونه‌ای متفاوت می‌تواند منظر کالبدی روستاها را دست‌خوش تغییر کند و شدت و سرعت اثرگذاری سایر عوامل را نیز تحت‌الشعاع خود قرار دهد. به عبارتی روستاهای واقع در حوزه اثربخشی کلانشهرها، با بیشترین تحولات کالبدی و عملکردی همراه هستند. حاشیه شمالی کلانشهر مشهد، از جمله نواحی است که روستاهای آن تغییرات قابل ملاحظه‌ای در برخی مؤلفه‌های منظر و کالبد و کیفیت آن را تجربه نموده است. لذا مطالعه حاضر به دنبال تحلیل میزان تغییرات منظر کالبدی در نواحی روستایی و همچنین ارزیابی مهم‌ترین ابعاد این تغییرات در روستاهای حاشیه شمالی کلانشهر مشهد است. در این رابطه، مطالعاتی چند صورت گرفته است که هر یک از دیدگاهی به مسأله تغییر منظر پرداخته‌اند. در ادامه به اختصار به بخشی از آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۱. خلاصه تحقیقات انجام شده

محقق	عنوان	خلاصه نتایج
رضایی فخر آستانه ۱۳۹۰	جلوه‌های طبیعی منظر روستایی از دیدگاه معماری منظر	نتایج نشان می‌دهد که عوامل متعددی از جمله اختلاف سطح توجه به شهرها و روستاها توسط سازمان‌های مرتبط، عدم حمایت از بخش تولید روستایی، هجوم تکنولوژی به روستاها، لطمه‌های فرهنگی اجتماعی و کالبدی بر روستا وارد می‌کند که نتیجه آن تغییر منظر است.
کوکبی و همکاران ۱۳۹۳	مروری بر تغییر شکل منظر فرهنگی از دیدگاه اکولوژی،	در این مقاله نگاهی به تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که بیشترین تکرار عناوین مقالات تغییر منظر و در نتیجه کانون تحقیقات در این حوزه مشتمل بر مواردی از

اقتصادی-اجتماعی؛ مطالعه منظرهای شهری-روستایی اتحادیه اروپا	قبیل شناسایی نیروهای محرک تغییر شکل، فرایندهای تغییر شکل، روش‌های تجزیه و تحلیل فرایندها، مدیریت و برنامه‌ریزی منظر است.
تقوایی، ۱۳۹۲	در این مطالعه به ارائه بخشی از نتایج پژوهش‌های انجام شده در زمینه بررسی ماهیت و معرفی ویژگی‌های منظر روستایی با تکیه بر جنبه‌های محیط طبیعی و شرایط خاص بومی از دیدگاه معماری منظر از طریق مطالعه متون و همچنین مطالعات میدانی پرداخته شده است. که بر اساس نتایج با توجه به اهمیت بوم، شرایط جغرافیایی و باورهای اجتماعی در هویت منظر روستایی، چگونگی پرداخت بستر زمین و نقش عناصر محیط طبیعی روستا اهمیت داشته است.
عباس زادگان ۱۳۹۶	در این کتاب به بررسی ویژگی‌های منظر روستاهای ایران، عوامل سازنده و تأثیرگذار یا تأثیرپذیر از آن‌ها پرداخته شده است. همچنین به نقش برنامه‌ریزی روستایی در توسعه منظر اشاره شده است.
برلینی، ۱۳۹۲	نتایج نشان می‌دهد از دیدگاه شهروندان و مدیران مؤثرترین عامل در بعد سرزندگی، ایجاد فضاهای تفریحی است. انعطاف‌پذیری (جنس، رنگ و فرم مصالح در کف پیاده‌روها)، ایمنی (روشنایی پیاده‌روها و ارتباط آن با امنیت)، حمل و نقل (جریان عابر پیاده در پیاده‌روها، تسهیل تردد عابرین پیاده مهم‌ترین این ابعاد منظر هستند.
جلالیان و همکاران ۱۳۹۴	بر اساس یافته‌های پژوهش تحت تأثیر رشد جمعیت شهر و فرایندهای اجتماعی و اقتصادی ناشی از این روند، تغییر و تبدیل کاربری اراضی حاصلخیز منطقه به نفع کاربری‌های شهری به ویژه مسکونی رخ داده است. رشد تقاضا برای زمین در نتیجه افزایش جمعیت، به همراه بورس‌بازی زمین، سبب شده تا اراضی حاشیه شهر ابتدا از زیر کشت خارج شده و به آیش گذاشته شود، سپس برای تغییر کاربری و فروش قطعه قطعه شود.
افراخته و همکاران، ۱۳۹۴	جریان‌ات فضایی به ویژه جریان سرمایه و مردم که زمینه تعاملات روستایی-شهر قدرتمندی را در ناحیه مورد مطالعه فراهم نموده، تحول کالبدی-فضایی (نظام کاربری اراضی، مسکن و ...) در این ناحیه را در پی داشته است.
تقی‌زاده و جمالی، ۱۳۹۶	دو مقوله هویت و منظر شهر دارای تعاملات و پیوندهای متقابلی هستند. در این میان ورودی هر شهر تبیین‌کننده ویژگی‌های کالبدی و منظر شهر است که به عنوان شاخص قضاوت بینندگان از شهر اهمیت ویژه‌ای دارد. منظر در ورودی‌ها تلفیقی از منظر مصنوع و طبیعی است و از آن جا که در ورودی‌ها آداب ورود، ویژگی‌های شهرها و کارکردهای آن مشخص می‌شود و مبین کیفیت زیبایی‌شناسی در منظر شهری است.
Fischer et al, 2012	بسیاری از مناظر کشاورزی سنتی دارای ارزش حفاظتی بالا هستند. سیاست‌های هماهنگ‌سازی که در چنین مناظری به طور معمول از یک «استراتژی حفاظت» پیروی می‌کند، بیشتر از طریق ارائه انگیزه‌های مالی برای کشاورزان (استراتژی حفاظت در کوتاه‌مدت) برای ادامه فعالیت‌های معمول می‌تواند موفقیت‌آمیز باشد.
Hartel et al, 2014	در این مطالعه به تغییر و تحولات چشم‌اندازهای فرهنگی به عنوان پیوندی متأثر از سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی و در نتیجه اثرات جهانی شدن و ادراک مردم از این تغییرات در بخش مرکزی از کشور رومانی در ۵ روستا پرداخته شده است. تغییر عناصر سازنده چشم‌انداز فرهنگی سبب تغییرات منظر کالبدی است.
Jung and Ryu, 2015	این مطالعه به بررسی علل و اقدامات محافظتی صورت گرفته در خصوص تغییر چشم‌انداز در روستاهای کره جنوبی پرداخته است. در این مطالعه تغییر چشم‌انداز

چشم‌انداز فرهنگی	نواحی روستایی که در گذشته بیشتر تحت‌الشعاع روابط متقابل انسان و محیط بود، به شدت متأثر از تغییرات اجتماعی_اکولوژیک دانسته می‌شود و تا حد زیادی به اجتماعات مرتبط با این چشم‌اندازها مربوط است.
Wilkosz-Mamcarczyk et al., 2020	این مقاله در معرفی ویژگی‌ها و عملکردهای معمولی شهری در مناطق روستایی برای شناسایی تحولات و پویایی آن‌ها متمرکز می‌باشد. وضعیت تحولات فضایی با تفسیر نقشه برای مرزهای اداری شهرداری اسکاوینا، در بازه زمانی ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۶، با تأیید مستندات برنامه‌ریزی موجود و با مراجعه به سایت، صورت گرفته است. نتیجه‌گیری می‌تواند پایه‌ای برای رهنمودهای محافظت از منظر سنتی روستایی و فرهنگی در نزدیکی کراکوف باشد.

منبع: مستخرج از مقالات انجام شده، ۱۳۹۷

یا محله (مختاباد، ۱۳۸۸: ۳۳). طبق نظریات روانشناسان شکل محیط پیرامون می‌تواند رشد اشخاص را تقویت کند یا آن را متوقف نماید. محیط در پرورش و رشد ذهن احساس و کالبد افراد به ویژه در کودکی نقش مؤثری دارد. تنوع در محیط، اختیار ساکنان محیط را در گزینش فعالیت مناسب خود افزایش می‌دهد، محیط شهر یا روستا از القاکننده‌های قوی و مهیج تا مکانی آرام و خصوصی در نوسان است؛ ممکن است مناظر خیره‌کننده به ما بنمایاند، معمایی برایمان بیافریند یا سؤال‌پذیری را به ذهن ما بیاورد (احمدی و ملکی، ۱۳۹۴: ۱۵). مناظر چه از نظر زیبایی‌شناسی ارزش داشته باشند و چه نداشته باشند زمینه زندگی روزمره ما را فراهم می‌کنند و «مفهوم چشم‌انداز مردم را به طبیعت پیوند می‌دهد و تعامل آن‌ها با محیط‌زیست‌شان را نشان می‌دهد» (Mitchell et al, 2009: 17).

سایمون سوافیلد^۱ تمایز سه نوع منظر را مطرح می‌کند: منظر ادراک عقلی (تصورات ذهنی از زمین)، منظر ادراک حسی (پدیده‌های تعریف شده از طریق چشم) و منظر کل‌نگر (درک ترکیبی). منظر کل‌نگر ابعاد گوناگونی از وجود انسان را در نظر دارد: ذهن، چشم، تخیل، بدن، دست (عمل) (Swaffield, 2005: 8 به نقل از حنیفی، ۱۳۹۴: ۴۹).

مخزومی و پانگتی معتقدند منظر را می‌توان از چهار دیدگاه بررسی کرد: منظر به مثابه منظره، به مثابه مکانی خاص، به مثابه بیانی از فرهنگ و به مثابه موجودیتی کل‌نگر (Makhzoumi & Pungetti 1999: 4) به نقل از حنیفی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۹). پاکزاد منظر را به عنوان فرستنده که اطلاعات متفاوتی را به انسان مخابره می‌نماید، تعریف کرده و اجزای آن را به دو دسته فیزیکی/کالبدی و

با توجه به مطالعات صورت گرفته در این حوزه، در یک دهه گذشته تلاش‌های جدیدی در تفسیر مجدد مفاهیم موجود در منظر در قالب جریان‌های پست‌مدرن صورت پذیرفته است. در نگرش فضایی، منظر آن قسمت از محیط است که ما در آن ساکن بوده و به واسطه ادراکاتمان آن را درک می‌کنیم. به عبارتی فضای بیرونی هر مکانی که در میدان دید باشد و در چشم‌اندازی واقع شود که شامل مجموعه‌ای از اطلاعات بصری (مانند زمین یا اشیاء و ساختارهای مصنوع و همچنین پوشش‌های گیاهی و آب و جز آن و نیز آسمان است) باشد، جلوه‌ای از منظر شناخته می‌شود (اسدپور و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۹۹). ویژگی اصلی مفهوم منظر آنست که به عنوان یک پدیده «عینی_ذهنی»، انسانی_کالبدی و یک ساختار اجتماعی-فضایی مطرح می‌شود (رزاقی، ۱۳۹۲: ۹۷). تعریفی دیگر منظر را به مثابه موجودیتی پویا می‌داند که محصول تعامل انسان با محیط و عین با ذهن است. این که موجودیست پویا بدین معنا که ثابت نبوده و همواره در حال تغییر و دگرگونی است. برخی از محققین بر این باورند که پنج عامل نقش اساسی را در کیفیت سیمای بصری یا منظر بازی می‌کنند که عبارتند از:

- نقشه (نقشه نظام آرایش، اندازه، تراکم و پراکندگی فضایی پدیده‌ها)
- مظاهر معماری و ساختمانی (شیوه‌های ساخت و ساز، مصالح، سبک معماری، مقیاس و...)
- خصوصیات تحرکی (تأثیر عامل زمان در مظاهر بصری محیط)
- فعالیت‌های افراد (انواع فعالیت‌هایی که در محیط رواج دارد)
- صدا و بو

کونین لینچ معتقد است در حوزه منظر پنج عنصر اصلی وجود دارد که ارتقای منظر، توجه به تک تک این عناصر را می‌طلبد، این پنج عنصر عبارتند از: راه، گره، لبه، نشانه و حوزه

1. Swaffield

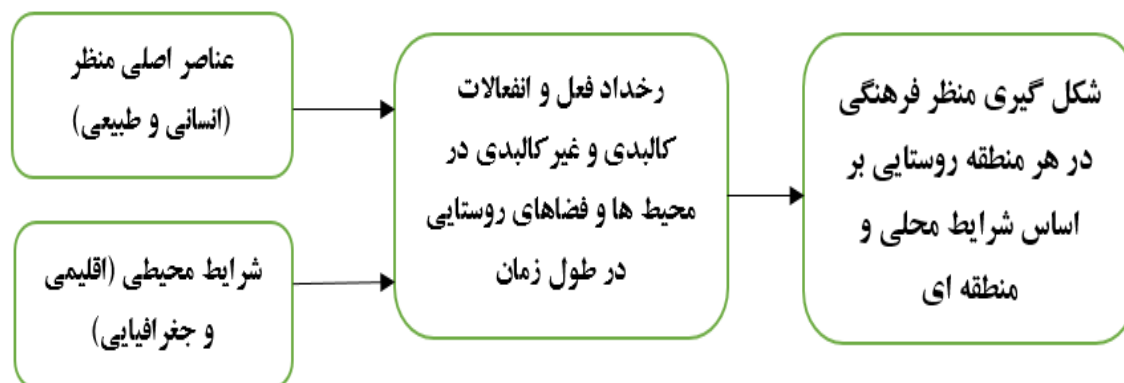
انسانی تقسیم می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۱۸). همچنین در بررسی دیدگاه‌های موجود در ارتباط با منظر (چشم‌انداز) می‌توان دو دیدگاه سنتی و نظام‌مند را یافت. در دیدگاه سنتی منظر بخشی از سطح زمین یا نوع معینی از آن است. بر این اساس منظر سیمای ظاهری قسمت معینی از سطح زمین تلقی می‌شود. به عبارت دیگر منظر نمای بیرونی یک عرصه مشخص جغرافیایی است که از برخی جنبه‌ها ویژگی‌های ریخت‌شناختی، طبیعی یا فرهنگی یکنواختی دارد. در دیدگاه نظام‌مند (سیستماتیک) چشم‌انداز مجموعه‌ای از اجزاء مرتبط است و از قانونمندی‌های عمومی حاکم بر نظام‌ها تبعیت می‌کند. بر این اساس منظر علاوه بر سیمای ظاهری، از چهره درونی نیز برخوردار است و آنچه از یک منظر به چشم می‌آید، برآیند کنش متقابل نیروها و عواملی است که اساساً چشم‌انداز بر پایه آن شکل گرفته است و یا طی آن زمان تحت تأثیر آن عوامل بوده است (رضایی‌فخرآستانه، ۱۳۹۰: ۷). آا در دسته‌بندی دیگر، جغرافیدانان در تعاریف خود از منظر به دو بخش غیر قابل تفکیک عینی و ذهنی منظر اشاره داشته‌اند. این رویکرد نگاهی جامع به منظر دارد و آن را امری وابسته به موضوعات کالبدی و عملکردی در حوزه زیست‌محیطی در کنار امور ذهنی و شناختی و همچنین فرایند ادراک انسان می‌داند (ماهان و منصوری، ۱۳۹۶: ۲۱). بیشتر سکونتگاه‌ها و جامعه انسانی آن‌ها از جمله سکونتگاه‌های روستایی، با توجه به خصوصیات خود؛ نظیر مکان طبیعی، فضای جغرافیایی، باورهای مردم و ارزش‌های بومی که در تعامل با هم هستند، در کنار بعضی ویژگی‌های مشترک، جلوه‌های منحصر به فرد و منظر خاص خود را دارند. منظر روستایی نیز دربردارنده و معرف مجموعه عوامل طبیعی و انسان‌ساخت و جلوه فعالیت‌هایی است که در گروه یکپارچه‌اند. همچنین از آن جا که هر روستا، برای زندگی انسان و به عنوان بستر فعالیت‌ها و معیشت او شکل گرفته است، به جز در موارد خاص، عامل انسانی نقش مهمی در کالبد، ساختار فیزیکی و جلوه‌های محیطی و فرهنگی ایفا می‌کند (تقوایی، ۱۳۹۱: ۱۹). منظر روستایی، بخش مهمی از سازمان فضایی نواحی جغرافیایی به شمار می‌رود که امروزه، با رشد شتابان جمعیت، به ویژه در شهرها بر اهمیت اراضی زراعی و دیگر عرصه‌های تولیدی روستا افزوده شده است. از سوی دیگر فضای شلوغ، آلوده و بی روح شهرهای امروزی، بیش از پیش بر اهمیت زیست‌محیطی چشم‌اندازهای طبیعی برخی روستاها افزوده و به نوعی بازگشت به زندگی روستایی را

مطرح نموده است. در همین راستا، شاهد گسترش پدیده روستانشینی شهری هستیم که طی آن بسیاری از ساکنین کلانشهرها، روستاهای حومه شهر و حتی نواحی روستایی دورتر را برای سکونت برگزیده‌اند. به همین دلیل چشم‌اندازهای روستایی به شدت دست‌خوش دگرگونی شده و موجب تغییر کاربری و تخریب بخش‌هایی از اراضی زراعی، باغی، جنگلی و حوضه‌های آبخیز گشته‌اند. هرچند که در طرح‌های توسعه کالبدی روستایی و اغلب در طرح‌های هادی، همواره بر عدم تغییر کاربری اراضی تأکید می‌گردد، اما در عمل، به علت ضعف ساختار اقتصادی نواحی و کشورها، عواملی همچون جهش سریع قیمت زمین و بهره‌وری رو به کاهش فعالیت‌های کشاورزی، موجب تداوم و گسترش روند تخریب چشم‌اندازهای روستایی و تغییر کاربری اراضی زراعی شده است (امیرانتخابی، ۱۳۹۲: ۱۱۴). در کنار زمین و کاربری اراضی، ابعاد کالبدی و فیزیکی دیگری نظیر مسکن، معماری و نظایر آن نیز به تغییرات منظر و چشم‌انداز نواحی روستایی منجر شده است که ناشی از تأثیرات روابط متقابل مکان و انسان است. در سکونتگاه‌های روستایی فضاهای جغرافیایی و یا چشم‌اندازهای مکانی_فضایی حاصل از برآیند مجموعه عوامل و نیروهای چشم‌انداز طبیعی و چشم‌اندازهای فرهنگی هستند. به عبارت دیگر، سکونتگاه‌های روستایی به عنوان پدیده‌های جغرافیایی نمود عینی و فضایی عوامل طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. در این ارتباط فضاهای روستایی به عنوان نوعی چشم‌انداز جغرافیایی حاصل توزیع فضایی عناصر و پدیده‌ها در بخشی از فضای جغرافیایی است که شکل‌گیری و تحول آن‌ها متأثر از روابط و مناسبات میان ساخت‌های جغرافیایی است (سعیدی، ۱۳۸۴: ۱۳). در بافت‌های روستایی ویژگی‌های کالبدی منظر در هر روستا متناسب با شرایط اقلیمی فرهنگی و بومی آن منطقه وجود دارد که منحصر با آن مکان بوده و فضاهای مختلف آن را معنا می‌بخشد و بعدی از منظر را به پنجره چشمان هر بیننده‌ای می‌گشاید. منظری ساخته دست بشر که طی روزگاران با توجه به نیازهای مختلف روستایی و با دانش تجربی و مصالح بومی شکل گرفته و تصویری زیبا و بی مثال از روستا را در ذهن هر رهگذر پدید آورده است که می‌توان آن را «منظر کالبدی» نامید (رحیم-بخش، ۱۳۹۷: ۳۸).

با توجه به موارد مطرح شده، منظر روستا معرف جلوه‌های واقعی زندگی و تعامل پویای انسان و محیط است و درک آن

منظر فرهنگی است که بیان کاملی از نواحی زنده است (ساور، ۱۹۶۲: ۳۶۴ به نقل از قرخلو، ۱۳۹۰: ۳۰ و ۳۱).

نیز به تنهایی و با نظاره جلوه‌های بصری و از دور امکان‌پذیر نیست. همچنین می‌تواند ویژگی باشد که می‌بایست قرائت کرد؛ آن را دید، شنید، بویید و به ویژه لمس کرد. یا بخشی از

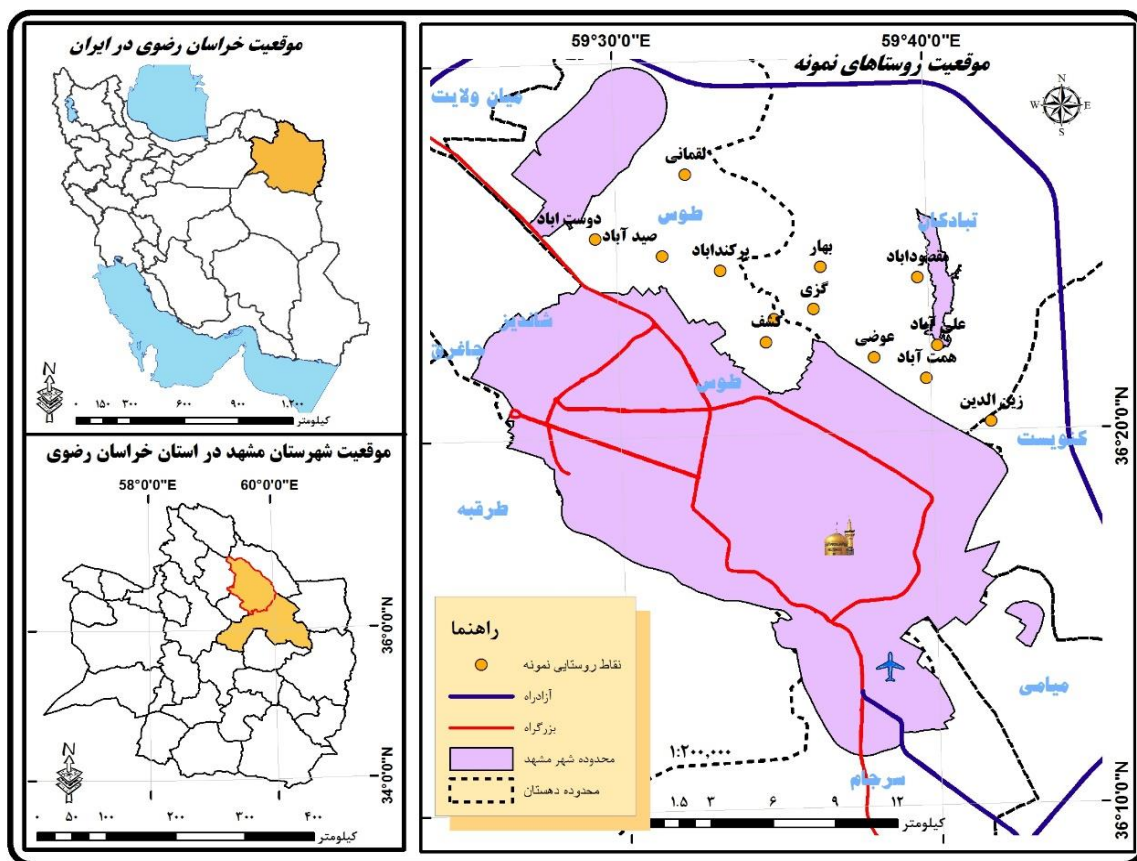
شکل ۱. فرایند شکل‌گیری منظر فرهنگی در محیط‌ها و فضاهای روستایی (رستنده، ۱۳۸۸: ۸۸)

صیدآباد، لقمانی، دوست‌آباد و پرکندآباد) و در نهایت دهستان کنویست با روستای (زین‌الدین) هستند. روش تحقیق با توجه به ماهیت کار، توصیفی-تحلیلی و از نوع کاربردی است. روش جمع‌آوری اطلاعات آن به دو صورت اسنادی و پیمایشی است و در تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون-های آماری استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق ابتدا تعیین روستاهای مورد مطالعه و سپس تعیین حجم نمونه در این روستاها الزامی است. بر این اساس درگام اول روستاهای ۵ کیلومتری حاشیه شمالی شهر مشهد با استفاده از نرم‌افزار GIS مشخص شدند؛ به دلیل تراکم بیشتر روستاها در حاشیه شمالی شهر مشهد، روستاهای واقع در محدوده شمالی انتخاب شدند. سپس روستاهای کمتر از ۲۰ خانوار به دلیل اهمیت کمتر از جامعه آماری مطالعه حاضر حذف شدند و از میان ۳۶ روستای باقیمانده تعداد ۱۳ روستا به صورت تصادفی مبنای مطالعه و تعیین حجم نمونه قرار گرفتند. شکل ۲، موقعیت روستاهای مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

در نهایت می‌توان گفت که با تکیه بر تجارب معماری منظر و پژوهش‌های به عمل آمده در مورد منظر روستایی، به نظر رسید که شرایط اقلیمی، ویژگی‌های بالقوه محیط طبیعی و زمینه‌های فرهنگی هر روستا در کنار جنبه‌های عینی اسکان ذهنی مربوط به جلوه آن‌ها، در سه مقیاس نحوه استقرار، فضای روستایی و بافت، کالبد فضاهای باز و بسته با در نظر گرفتن شیوه‌های زندگی و معیشت قابل تبیین است (تقوایی، ۱۳۹۲: ۳۲). بر اساس تعاریف ارائه شده، منظر و چشم‌انداز را نمی‌توان صرف دارای ابعاد فیزیکی و ساختار تلقی نمود بلکه، این ساختار تنها در صورت دارا بودن کارکرد و هویت معنا می‌یابد.

داده‌ها و روش کار

جامعه آماری در این پژوهش روستاهای حاشیه شمالی کلانشهر مشهد؛ واقع در دهستان‌های تبادکان (همت‌آباد، علی‌آباد، مقصودآباد، بهار، عوضی و گزی) و طوس (کشف، ارونند،

شکل ۲. نقشه موقعیت جغرافیایی روستاهای مورد مطالعه

بررسی تعیین شد، همچنین به علت اعتبار علمی بیشتر، تعداد نمونه زیر ۷ به تعداد ۷ و کمتر از ۱۰ در روستاهای کم جمعیت، این تعداد به ۱۰ نمونه اصلاح و ارتقا یافت که در مجموع این تعداد به (۲۲۸) نمونه اصلاح شده است. پایایی مؤلفه‌ها با ضریب آلفای کرونباخ سنجیده شد که عدد ۰/۸۱ بدست آمد (جدول ۲).

طبق آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ مجموع خانوار روستاهای نمونه ۸۹۷۶ خانوار است که، حجم نمونه از طریق فرمول کوکران با خطای ۰/۰۷ درصد استفاده شد. با جایگزینی داده‌های فوق در فرمول کوکران تعداد حجم نمونه جهت تکمیل پرسشنامه ۱۹۲ خانوار به دست آمد که بر اساس قاعده تسهیم به نسبت حجم هر یک از روستاهای مورد

جدول ۲. تعیین حجم نمونه در سطح خانوار براساس سرشماری ۱۳۹۵

دهستان	نام روستا	تعداد خانوار ۹۵	نمونه اصلی	نمونه اصلاحی	دهستان	نام روستا	تعداد خانوار ۹۵	نمونه اصلی	نمونه اصلاحی
تبادکان	همت‌آباد	۴۷۷	۱۰	۷۱	طوس	کشف	۳۳۳۰	۷۱	۷۱
	علی‌آباد	۹۸۷	۲۱	۱		اروند	۴۸	۱	۷
	مقصودآباد	۹۳	۲	۱۲		صیداآباد	۵۵۲	۱۲	۱۲
	بهار	۳۴۰	۷	۳		لقمانی	۱۱۸	۳	۷
	عوضی	۱۰۸	۲	۵۵		دوست‌آباد	۲۵۷۶	۵۵	۵۵
	گری	۷۳	۲	۷		پرکندآباد	۱۵۱	۳	۷
کنویست	زین‌الدین	۱۲۳	۳	۲۲۸		مجموع	۸۹۷۶	۱۹۲	

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی و نفوس مسکن ۱۳۹۵

سنجش میزان تغییرات در نواحی روستایی، شاخص‌هایی است که می‌تواند با انعکاس ابعاد مختلف تحولات، در برنامه‌ریزی‌ها ابزار مفیدی باشد.

متأثر از ادبیات موضوعی مورد بررسی، متغیر منظر و چشم‌انداز کالبدی در این مطالعه به ترکیبی از ۴ مؤلفه اصلی و ۱۸ شاخص اطلاق شده است (جدول ۳). معیارها و شاخص‌های

جدول ۳. ابعاد و شاخص‌های تبیین‌کننده تغییرات کالبدی منظر و چشم‌انداز روستاهای منطقه مورد مطالعه

بعد	شاخص	مؤلفه	بعد	شاخص	مؤلفه
کارکرد چشم‌انداز کالبدی	کاربری اراضی	تغییر کاربری کشاورزی به مسکونی، خدماتی، تجاری، کارگاهی و ...	ابعاد منظر کالبدی	نظام شبکه‌بندی معابر	ساخت راه به منظور تسهیل در تردد اتومبیل و موتور، ساخت معابر پیاده‌راه، زیباسازی معابر
	مساکن و بناها	کارکرد مساکن، ایجاد ساختمان‌های با کارکردهای تجاری و اداری جدید،		مساکن و بناها	کارکرد مساکن، ایجاد ساختمان‌های با کارکردهای تجاری و اداری جدید،
	تعلق و خاطره‌سازی	میزان احساس تعلق، تغییر میزان حس اعتماد و امنیت در فضا، تغییر میزان احساسات مثبت و سرزندگی در روستاییان، تغییر حس خاطره‌انگیزی فضا	هویت چشم‌انداز کالبدی	تناسب	تناسب مساکن، اراضی و یا ساخت و سازها با محیط روستا
	تمایز	ساخت بناها، فضاهای متمایز و مشخص از فضای روستا، میزان تجانس و هماهنگی فضاهای مختلف روستا		تراکم و تجانس	تراکم ساخت و سازها و عناصر در فضای روستا تجانس و هماهنگی فضای روستا
	تغییر و تحول	تغییر وسعت اراضی کشاورزی، تنوع کشت، مرزهای مشخص اراضی و حصارکشی، (دیوارکشی، فنس کشی به جای بوته‌کاری و...) عناصر کالبدی جدید در اراضی (موتورخانه، نگهبانی و ...)		نور	روشنایی و نورپردازی مناسب (معابر، خیابان‌ها، و سایر فضاهای عمومی)
	میلان روستا	شکل‌گیری میلان‌های جدید در فضای روستا (نیمکت، سطل زباله، تابلوهای هدایتگر، چراغ‌های روشنایی)، چیدمان میلان (خوانایی، زیبایی میلان) متناسب با نیازهای ساکنان	ویژگی‌های منظر کالبدی	استفاده از عناصر طبیعی	استفاده از درختان، آب و بوته‌ها و عناصر طبیعی موجود در محیط برای تفکیک فضاها
	تراکم و تجانس	تراکم ساخت و سازها و عناصر در فضای روستا تجانس و هماهنگی فضای روستا		رنگ	استفاده از رنگ‌های مانوس با محیط روستا و بومی در ساخت و سازها و عناصر موجود در روستا، تغییر تجانس و هماهنگی منظر با استفاده از رنگ عناصر جدید مانند خانه‌های دوم، ویلاها
	تعلق و خاطره‌سازی	میزان احساس تعلق، تغییر میزان حس اعتماد و امنیت در فضا، تغییر میزان احساسات مثبت و سرزندگی در روستاییان، تغییر حس خاطره‌انگیزی فضا			

نوری‌زاده و صیدائی، ۱۳۹۵: ۶۷. اصل فلاح و دهقان طالبی، ۱۳۹۵: ۹۳. عزیزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۰۸. کریمی مشاور و همکاران، ۱۳۹۴: ۶.

شرح و تفسیر نتایج

پس از گردآوری داده‌ها، در گام اول یافته‌های توصیفی خانوارهای نمونه تحلیل شد. از کل حجم نمونه یعنی ۲۲۸ خانوار بر حسب وضعیت جنسیت و گروه سنی بیشترین میانگین سنی پاسخگویان، مردان (۷۰/۲ درصد) در رده سنی ۴۰ تا ۵۰ سال (۲۶/۸ درصد) هستند. در ادامه برای تحلیل داده‌های گردآوری شده متناسب با نوع داده‌ها که بر اساس نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف از توزیع غیرنرمال برخوردار بودند، از آزمون‌های ناپارامتری استفاده شده است. در ادامه به منظور مقایسه میانگین ابعاد مختلف تغییرات منظر و چشم‌انداز کالبدی و تعیین مهم‌ترین بعد تغییر در منطقه، از آزمون فریدمن استفاده شده است. براساس نتایج جدول ۳، از دیدگاه نمونه‌ها، سطح معناداری آزمون، کمتر از ۰/۰۵ و برابر با ۰/۰۰ است، ضمن تأیید وقوع تغییرات چشم‌انداز، می‌توان به این نتیجه رسید که میزان تغییرات در تمام ابعاد یکسان نبوده است و بیشترین تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی، در بعد تغییر کاربری اراضی روستاها با میزان ۱۴/۰۹ مشاهده شده است. مشاهدات میدانی نیز بیانگر این است که در برخی از روستاهای مورد بررسی تغییر کاربری اراضی کشاورزی به سایر کاربری‌ها، مسکونی، تجاری، و... (به دلیل مهاجرت از شهر به روستا، گسترش و خزش شهری، بالا بودن قیمت زمین در شهر، افزایش جمعیت شهر و کمبود زمین، همچنین افزایش انگیزه تغییر کاربری اراضی کشاورزی در بین کشاورزان و...) در وقوع این تغییرات بسیار مؤثر بوده است. از

طرفی رشد قیمت اراضی روستایی در طی یک دهه اخیر به دلیل نزدیک بودن این روستاها به کلانشهر و پذیرش جمعیت شهری نیز، نیاز به زمین را در روستاها افزایش داده و موجب تغییر کاربری اراضی کشاورزی و باغی به کاربری مسکونی شده است این موضوع منظر روستاها را تحت تأثیر قرار داده و چشم‌اندازی متفاوت را در معرض دید قرار می‌دهد.

نتایج تحلیل فضایی میانگین تغییرات منظر کالبدی در سطح روستاهای مورد مطالعه بیانگر این است که بعد کارکرد منظر و چشم‌انداز کالبدی در روستای بهار با میزان ۳/۸۹ بیشترین میانگین را دارد که مهم‌ترین علت آن تغییر کارکرد مساکن روستا و ایجاد بناهایی با کارکردهای تجاری و اداری جدید در روستا طی سال‌های اخیر است. در روستای دوست‌آباد با میانگین بالای تغییرات منظر کالبدی (۳/۱۰) تراکم ساخت و سازها، نورپردازی فضاهای مختلف روستا، استفاده از رنگ‌های جدید، نام‌نوس و غیر بومی عناصری نظیر کارگاه‌ها و کاسته شدن از تجانس و هماهنگی منظر روستا، ویژگی‌های روستا را دستخوش تغییر نموده است. بعد هویت منظر و چشم‌انداز کالبدی با میزان ۳/۷۹ و بعد اجزاء و عناصر چشم‌انداز کالبدی در روستای گزی با میزان ۳/۵۲ بیشترین میانگین را دارا می‌باشد. در نهایت تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی در روستای گزی با میزان ۳/۴۹ بالاترین میانگین را در بین روستاهای مورد مطالعه دارد (جدول ۴).

جدول ۴. تحلیل فضایی مؤلفه‌ها و ابعاد تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی روستاهای مورد مطالعه

همن آباد	علی آباد	مقصودآباد	بهار	عوضی	گری	ترک‌کندآباد	کشف	اروند	صیداآباد	لقمائی	دوست آباد	زین الدین
۴/۴۰	۴/۱۸	۳/۷۱	۴/۳۰	۴/۰۰	۴/۴۳	۲/۱۴	۴/۰۰	۳/۲۹	۴/۰۸	۳/۵۰	۴/۰۲	۳/۱۷
۳/۰۰	۳/۳۹	۳/۰۰	۳/۴۷	۳/۴۸	۳/۱۰	۲/۴۸	۳/۰۶	۲/۷۶	۳/۶۷	۲/۵۰	۳/۵۷	۲/۷۸
۳/۲۵	۳/۶۸	۳/۲۱	۳/۹۰	۳/۸۶	۴/۰۰	۱/۸۶	۳/۱۱	۱/۸۶	۳/۸۳	۲/۸۳	۳/۰۲	۳/۵۰
۳/۵۵	۳/۷۵	۳/۳۱	۳/۸۹	۳/۷۸	۳/۸۴	۲/۱۶	۳/۳۹	۲/۶۳	۳/۸۶	۲/۹۴	۳/۵۴	۳/۱۵
۲/۹۵	۳/۰۲	۲/۵۰	۳/۱۸	۲/۹۶	۴/۰۴	۲/۷۱	۳/۲۸	۲/۷۵	۳/۱۳	۳/۱۰	۳/۰۳	۲/۷۵
۳/۷۵	۳/۵۰	۲/۱۴	۳/۸۰	۲/۱۴	۳/۷۹	۲/۲۱	۳/۶۵	۲/۰۰	۲/۸۳	۲/۵۰	۳/۵۵	۲/۱۷
۳/۳۰	۳/۵۹	۳/۱۴	۳/۵۰	۳/۰۰	۳/۸۶	۴/۰۰	۴/۰۰	۲/۰۰	۳/۳۳	۳/۸۳	۳/۹۸	۲/۸۳
۲/۶۰	۱/۶۸	۳/۵۷	۳/۳۰	۱/۸۶	۳/۵۷	۱/۵۷	۲/۷۷	۲/۰۰	۳/۱۷	۲/۱۷	۲/۵۷	۴/۳۳
۳/۶۰	۳/۵۹	۳/۱۲	۳/۷۴	۳/۱۸	۳/۶۹	۳/۱۴	۳/۴۶	۲/۹۰	۳/۶۴	۳/۶۲	۳/۴۹	۳/۳۶
۳/۲۴	۳/۰۸	۲/۹۰	۳/۵۰	۲/۶۳	۳/۷۹	۲/۷۳	۳/۴۴	۲/۳۳	۳/۲۲	۳/۰۴	۳/۳۳	۳/۰۹

تغییر نوع و الگوی مسکن	۲/۳۰	۲/۴۱	۲/۸۱	۳/۰۰	۲/۹۰	۲/۸۶	۲/۵۷	۳/۱۲	۲/۶۷	۲/۸۳	۲/۸۹	۳/۱۵	۲/۷۸
معابر و راه‌های ارتباطی	۳/۳۵	۳/۷۵	۳/۱۴	۳/۹۵	۳/۸۶	۳/۸۶	۱/۴۳	۳/۲۲	۳/۰۰	۳/۹۶	۲/۶۷	۳/۰۰	۳/۲۵
عناصر محیطی و خدماتی	۲/۱۳	۳/۰۸	۱/۸۶	۲/۴۰	۲/۰۵	۳/۷۱	۲/۱۴	۲/۷۱	۲/۳۸	۳/۳۳	۱/۷۲	۲/۵۷	۲/۵۰
عناصر زیرساختی	۳/۷۰	۳/۸۶	۳/۵۷	۴/۲۰	۳/۵۷	۴/۲۹	۱/۴۳	۳/۷۹	۳/۸۶	۴/۱۷	۳/۳۳	۳/۷۱	۳/۶۷
اراضی کشاورزی	۳/۶۳	۳/۵۰	۳/۳۶	۳/۶۳	۳/۳۹	۳/۸۲	۳/۲۱	۳/۳۲	۲/۷۵	۳/۴۶	۳/۷۹	۳/۱۳	۳/۶۷
مبلمان روستا	۳/۱۰	۲/۵۵	۲/۷۹	۲/۳۵	۲/۶۴	۲/۵۷	۲/۳۶	۲/۸۲	۲/۰۰	۳/۰۰	۲/۵۰	۲/۷۹	۱/۸۳
اجزاء و عناصر چشم‌انداز کالبدی	۳/۰۳	۳/۱۹	۲/۹۲	۳/۲۵	۳/۰۷	۳/۵۲	۲/۱۹	۳/۱۶	۲/۷۸	۳/۴۶	۲/۸۲	۳/۰۵	۲/۹۵
تراکم و تجانس	۳/۱۰	۳/۴۳	۳/۰۰	۳/۹۵	۳/۲۱	۴/۰۰	۲/۸۶	۳/۶۱	۲/۶۴	۳/۶۳	۳/۶۷	۳/۹۵	۲/۴۲
نور	۳/۰۰	۳/۰۵	۳/۲۱	۳/۱۵	۲/۷۹	۳/۲۹	۳/۲۱	۲/۹۶	۲/۷۹	۳/۰۴	۲/۸۳	۲/۹۵	۲/۰۰
استفاده از عناصر طبیعی	۲/۹۰	۲/۳۶	۲/۱۴	۱/۹۰	۲/۷۱	۱/۸۶	۲/۰۰	۲/۴۲	۱/۸۶	۲/۰۰	۲/۵۰	۲/۳۴	۱/۵۰
رنگ	۲/۱۵	۲/۲۵	۲/۲۹	۲/۳۵	۲/۲۹	۳/۰۰	۲/۱۴	۲/۹۲	۱/۹۳	۳/۳۸	۳/۱۷	۳/۱۸	۲/۴۲
ویژگی‌های چشم‌انداز کالبدی	۲/۷۹	۲/۷۷	۲/۶۶	۲/۸۴	۲/۷۵	۳/۰۴	۲/۵۵	۲/۹۸	۲/۳۰	۳/۰۱	۳/۰۴	۳/۱۰	۲/۰۸

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

انتهای یکی از محله‌های مشهد بنام خین عرب است و در فاصله بسیار نزدیکی از کلانشهر مشهد واقع شده، در طی یک دهه اخیر صنایع کارگاهی که در این محله قرار داشتند به روستای گزی منتقل شده و این روستا را به یک روستایی کارگاهی تبدیل کرده است (شکل ۳).

جهت بررسی تفاوت بین روستاهای مورد مطالعه از نظر متغیر منظر و چشم‌انداز کالبدی از آزمون کروسکال-والیس بهره گرفته شد، که نتایج در جدول ۴ درج شده است. بر اساس نتایج حاصل از آزمون کروسکال-والیس، بیشترین تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی در روستای گزی با میزان ۳/۴۹ است. دلیل تغییر منظر در این روستا، محل قرارگیری آن می‌باشد که در

جدول ۵. تحلیل فضایی متغیرهای اصلی پژوهش در روستاهای مورد مطالعه

روستا	تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی	روستا	تغییر منظر و چشم‌انداز کالبدی
همت‌آباد	۳/۰۶	پرکندآباد	۲/۴۵
علی‌آباد	۳/۰۷	کشف	۳/۲۱
مقصودآباد	۲/۸۶	اروند	۲/۵
بهار	۳/۲۶	صیدآباد	۳/۲۹
عوضی	۲/۸۸	لقمانی	۲/۹۵
گزی	۳/۴۹	دوست‌آباد	۳/۱۸
زین‌الدین	۲/۷۸		
آماره کروسکال-والیس		۸۹/۳۳۱	
درجه آزادی		۱۲	
p-value		۰/۰۰۰	

تقسیم بر ۲ کمتر از ۰/۰۵ باشد و میانه متغیر کمتر از ۳ باشد، می‌توان نتیجه گرفت که در جامعه اصلی نیز این متغیر وضعیتی

آزمون ویلکاکسون جهت مقایسه یک متغیر در دو وضعیت متفاوت استفاده می‌شود. در آزمون ویلکاکسون اگر p-value

بنابراین این متغیرها در جامعه اصلی وضعیتی بیشتر از متوسط را دارا می‌باشند. به عبارتی این متغیرها تغییرات اساسی را در یک دهه گذشته تجربه کرده‌اند. تغییرات کاربری اراضی از کشاورزی و باغی به سایر کاربری‌ها، عدم تناسب مسکن جدید، اراضی و ساخت و سازها با محیط روستا و وجود عناصر زیرساختی مانند آب و برق و... در روستا تفاوت را نشان داد (جدول ۷).

کمتر از متوسط را دارد و چنانچه $p\text{-value}$ تقسیم بر ۲ کمتر از ۰/۰۵ باشد و میانه متغیر بیشتر از ۳ باشد، می‌توان نتیجه گرفت که در جامعه اصلی نیز این متغیر وضعیتی بیشتر از متوسط را دارد. اگر $p\text{-value}$ تقسیم بر ۲ بیشتر از ۰/۰۵ باشد، می‌توان نتیجه گرفت که در جامعه اصلی نیز این متغیر وضعیتی درحد متوسط را دارد. در جدول فوق، متغیرهای کاربری اراضی، تناسب و عناصر زیرساختی با سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ و میانه متغیرها که بیشتر از عدد ۳ به دست آمد،

روستای بهار، ۱۳۹۷ (عدم توجه به هویت روستا، ساخت بناهای متمایز از فضای روستا، تغییر شکل و فرم بناها از حالت بومی به نوین (شهری)، ایجاد ساختمان‌هایی با کارکرد جدید و تغییر در کارکردهای مسکن روستایی)

روستای گزی، ۱۳۹۷ (بی نظمی در انتخاب مصالح بومی، عدم تناسب کارگاه‌ها و نمای آنها با محیط روستا، عدم استفاده از رنگهای مناسب، کاسته شدن از تجانس و هماهنگی فضای روستا)

روستای علی‌آباد، ۱۳۹۷ (عدم توجه به زیباسازی معابر و راه‌ها و پیاده راه‌ها، عدم تناسب مسکن و اراضی و یا ساخت و سازها با محیط، کاهش فضای سبز، آسفتگی، وجود زشتی‌ها و ناهماهنگی‌ها در محیط، عدم همجواری مناسب عملکردها)

شکل ۳. وضعیت موجود منظر کالبدی (معابر، مسکن، نما، و ..) روستای گزی، بهار و علی‌آباد ۱۳۹۷

جدول ۶. نتایج آزمون ویلکاکسون در مقایسه میانه متغیرهای ترتیبی با عدد ۳

نتیجه	p-value	آماره آزمون ویلکاکسون	انحراف معیار	میانگین	میانه	
بیشتر از متوسط	۰/۰۰۰	-۱۱/۱۵۱	۰/۸۰۰	۳/۹۴۷	۴/۰۰۰	کاربری اراضی
بیشتر از متوسط	۰/۰۰۰	-۸/۶۸۳	۰/۹۶۸	۳/۷۱۱	۴/۰۰۰	تناسب
کمتر از متوسط	۰/۰۰۰	-۳/۸۵۷	۱/۴۴۳	۲/۶۴۰	۲/۰۰۰	تجلی فرهنگ
بیشتر از متوسط	۰/۰۰۰	-۹/۳۹۸	۰/۸۷۵	۳/۷۲۷	۴/۰۰۰	عناصر زیرساختی
کمتر از متوسط	۰/۰۰۰	-۸/۴۶۳	۱/۰۳۳	۲/۳۰۳	۲/۰۰۰	استفاده از عناصر طبیعی

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به گستردگی و فراوانی عوامل تأثیرگذار بر تحولات منظر روستایی، و همچنین اهمیت مناظر و گستره‌های طبیعی مبنی بر توان بالای تولیدی، حفاظتی، انگیزشی و جذابی، امروزه حفظ تمامی ارزش‌های مناظر و توسعه و ارتقا توان و ظرفیت اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی این مناظر، همسازی این گستره‌ها با نیازهای امروز جامعه محلی در راستای مدیریت این عوامل و تحولات و تغییرات کالبدی منظر از ضرورت بالایی برخوردار است. همینطور که نتایج مطالعه نشان می‌دهد، ابعاد مختلفی از منظر روستاها تحت‌تأثیر نیازهای روزافزون و توسعه تکنولوژی و علمی نظیر آن، در حال گذار و تحول است که این تحولات به مرور زمان اثراتی نظیر تغییر هویت فضاهای روستایی و سبک زندگی این فضاها را به همراه خواهد داشت. در این بین تغییر کاربری از زراعی به سایر کاربری‌ها، عدم استفاده از عناصر طبیعی، عدم پایداری متأثر از طبیعت‌گرایی، درک ارزش‌های بومی و محلی و به ویژه ژرف‌نگری و کاربرد «دانش ضمنی محیطی» برای اسکان و پرداخت منظر روستا مهم‌ترین ابعاد تغییرات منظر کالبدی را شامل می‌شود. نابسامانی و آشفتگی در منظر روستا به عنوان نتیجه بی‌توجهی به این عوامل و نحوه رخداد این تغییرات است. رشد شتابنده و جابه‌جایی عظیم جمعیت، رشد فیزیکی شهرها چشم‌اندازی خاکستری و تیره را بر بستر اراضی زراعی و فضای روستا رقم زد و محو چشم‌اندازهای طبیعی و حذف عملکرد اکولوژیک پوشش گیاهی و نمای شهری را برای روستاهای حاشیه کلانشهر به ارمغان آورده است. این مقوله، تغییر منظر روستاها و ناپایداری کشاورزی و همچنین تغییر کاربری‌ها و کاهش فضای سبز را در پی داشته است، با این تفسیر به تدریج روستاها هویت خود را تحت‌تأثیر عوامل مختلف از دست می‌دهند که باید در برنامه‌های توسعه روستایی و در طراحی کالبدی این فضاها به صورت شایسته‌تری مورد توجه قرار گیرد. نتایج مطالعات مرتبط با این حوزه نیز در بسیاری از موارد با یافته‌های این مطالعه هم‌سو و هم‌راستا است.

به عنوان مثال تأثیرپذیری تغییرات کاربری اراضی در روستاهای حاشیه شهرها تحت‌تأثیر رشد جمعیت شهر و فرآیندهای اجتماعی و اقتصادی که جلالیان و همکاران در سال ۱۳۹۴ در تحقیق خود به آن دست یافتند، آن پیوسته تغییر یافته است، یا ابعادی از تغییرات کالبدی منتج از فرهنگ و عوامل فرهنگی که رستنده (۱۳۸۷) بدان اشاره می‌کند و

همچنین تأثیر آن بر تحولات فرهنگی بیشتر، تغییرات کالبدی در بعد راه و ارتباطات که برلیانی (۱۳۹۷) در مطالعه خود از آنها به عنوان عاملی مؤثر بر ارتقاء و سیمای منظر یاد می‌کند و در این مطالعه به عنوان بعدی از تغییرات منظر مورد تحلیل قرار گرفته است بخشی از این تشابهات و هم‌سویی می‌باشند.

انطباق ابعاد تغییرات مورد سنجش در مطالعه با نتایج مطالعات جون یونگ و هان رو ۲۰۱۵ در خصوص تغییر چشم‌انداز در روستاهای کره جنوبی تحت‌الشعاع روابط متقابل انسان و محیط نیز قابل استناد و اشاره است. با این وجود ارائه راهکار برای متوقف کردن تغییرات منظر روستایی حرفی گزاف و غیرواقع‌گرایانه است و تنها از طریق سیاست‌ها و خط مشی-های مدیریت فضا می‌توان این تغییرات را تا حد زیادی برنامه-ریزی شده و قابل کنترل به جهت هدایت کرد که کمترین تأثیر در کمرنگ شدن هویت فضاهای روستایی و نابسامانی این فضاها را به همراه داشته باشد. برخی از این راهکارها در قالب پیشنهادها برای اجرای قوانین نظارتی در حفظ اراضی روستاها و تجانس و پیوستگی معماری و ساخت و ساز در این فضاها متناسب با پیشینه و هویت آن است. کنترل کاربری‌های جدید در روستا، هدایت مسیر توسعه روستا بر اساس ضوابط مشخص نهادهای مسئول نظیر بنیاد مسکن به بازسازی و طراحی منظر روستایی بر اساس ویژگی‌های انسان‌گرایانه کمک می‌نماید. کنترل حجم ساخت و ساز در روستاهایی مانند علی-آباد، روند و مدیریت شده تخصیص اراضی کشاورزی به ویژه در روستاهایی که با این چالش مواجه‌اند، تقویت احساس تعلق مکانی در طراحی مناظر جهت انگیزش طنین احساسی ساکنین محلی برای حفاظت از محل زیست خود برخی از این اهرم‌های پیشنهادی جهت مدیریت منظر روستایی هستند.

منابع

- احمدی، توران و ملکی، سعید (۱۳۹۴). بررسی کیفیت بصری سیما و منظر شهری ایلام. *مجله علمی-ترویجی وزارت علوم*، ۱۴ (۳۹ و ۳۸)، ۲۷-۱۰.
- اسدپور، علی، مظفر، فرهنگ، فیضی، محسن و بهزادفر، مصطفی (۱۳۹۵). کاربست شاخص‌های ادراک اجتماعی در بازآفرینی منظر رودخانه‌های شهری مطالعه موردی: رودخانه خشک شیراز. *علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۱۸ (۳)، پیاپی ۴، ۴۱۷-۳۹۵.
- اشرف نهند، علیرضا و جعفری، خادوردی (۱۳۹۷). ارزیابی نقش زیبایی در جداره‌ها و نماهای شهری و تأثیرات آن در

احسان (۱۳۹۴). بازشناسی منظر فرهنگی-آیینی هورامان با تأکید بر مراسم زیارت پیر شالیار. *دوفصلنامه پژوهش‌های منظر شهر*، ۲(۴)، ۵۸-۴۷.

خاکپور، مژگان و عشقی‌صنعتی، حسام (۱۳۹۲). بررسی اثرگذاری عوامل اجتماعی و فرهنگی بر بافت کالبدی روستاهای گیلان. *مسکن و محیط روستا*، ۳۳(۱۴۸)، ۲۰-۳.

رحیم بخش، فاطمه، حبیب، فرح و گرکانی، امیرحسین (۱۳۹۷). رویکردی تحلیلی بر منظر روستای ناینده استان خراسان جنوبی پس از بازسازی. *مسکن و محیط روستا*، ۳۷(۱۶۱)، ۳۳-۴۴.

رزاقی، حبیب اله (۱۳۹۲). تحلیل کیفی فضا و منظر شهری و الگوی رفتاری استفاده‌کنندگان از فضا (مطالعه موردی: کناره‌رود کرج). *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۲۸(۴)، ۹۵-۱۱۲.

رستنده، امین (۱۳۸۸). ویژگی‌های بنیادین منظر فرهنگی در فضاهای روستایی کوهستانی در غرب ایران، مطالعه موردی: روستای ورکانه و روستای شهرستان. *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۴۱(۶۷)، ۸۵-۹۷.

رضایی فخرآستانه، فاطمه (۱۳۹۰). جلوه‌های طبیعی منظر روستایی از دیدگاه معماری منظر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده معماری و شهرسازی. دانشگاه شهید بهشتی تهران.

سجاسی‌قیداری، حمداله، صادقلو، طاهره و شهدادی، علی (۱۳۹۴). اثرات جهانی شدن بر تغییرات سبک زندگی در نواحی روستایی. *فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی*، ۷(۴)، ۱۸۸-۱۵۳.

سرتیپی‌پور، محسن (۱۳۸۵). مسکن روستایی در برنامه‌های توسعه. *نشریه هنرهای زیبا*، ۲۷، ۴۷-۵۶.

سعیدی، عباس (۱۳۸۴). *مبانی جغرافیای روستایی*. چاپ ۵. تهران: انتشارات سمت.

عباس‌زادگان، مصطفی (۱۳۹۶). *منظر روستاهای ایران*. چاپ اول. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

عزیزی، ثریا، سجاسی‌قیداری، حمداله و شایان، حمید (۱۳۹۵). تحلیل نظری تأثیر مبلمان روستایی در کیفیت محیط کالبدی. *اولین کنفرانس ملی علوم جغرافیا*، ۲۱ مردادماه ۱۳۹۵، ۳۰۲-۳۱۱.

عینالی، جمشید، بوزرجمهری، خدیجه، نظری‌شیخی، معصومه، دهبائزاد، اکبر و رومیانی، احمد (۱۳۹۶). تحلیل نقش

روانشناسی محیطی و آثار آن در تعاملات اجتماعی، نمونه مورد بررسی: خیابان امام از چهارراه آبرسان تا چهارراه شریعتی تبریز. *کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام ایران-تبریز/پایتخت گردشگری کشورهای اسلامی ۲۰۱۸*، مرکز آموزش علمی کاربردی شهرداری تبریز.

اصل فلاح، مهدی و دهقان طالبی، راحله (۱۳۹۵). تبیین الگوی انتخاب رنگ در طراحی عناصر مبلمان شهری بر مبنای رویکرد زمینه‌گرایی مطالعه موردی: خیابان مسجد جامع یزد. *دوفصلنامه پژوهش هنر*، ۶(۱۲)، ۹۱-۱۰۲.

افراخته، حسن، عزیزپور، فرهاد و زمانی، محدثه (۱۳۹۴). پیوندهای کلانشهری و تحولات کالبدی-فضایی روستاهای پیرامون: دهستان محمدآباد کرج. *مسکن و محیط روستا*، ۳۴(۱۵۰)، ۱۰۱-۱۲۰.

امیرانتخابی، شهرام (۱۳۹۲). تحول کالبدی-فضایی روستاهای ساحلی گیلان مطالعه موردی: روستای زیبا کنار. *فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی*، ۲(۴)، ۱۱۳-۱۲۲.

برلبانی، حسین و خوارزمی، امیدعلی (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء سیما و منظر شهری با تأکید بر پیاده‌روها، نمونه موردی: مناطق ۱، ۳ و ۱۱ شهر مشهد (کنفرانس عمران و معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، تبریز).

پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. چاپ اول، تهران: انتشارات شهیدی.

تقوایی، حسن (۱۳۹۱). *معماری منظر «درآمدی بر تعریف‌ها و مبانی نظری»*. چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی ۴۸۵.

تقوایی، حسن (۱۳۹۲). *منظر روستایی و جلوه‌های پرداخت محیط طبیعی. مسکن و محیط روستا*، ۳۲(۱۴۳)، ۳۸-۱۵.

تقی‌زاده، الهام و جمالی، آیناز (۱۳۹۶). بررسی مؤلفه‌های هویت شهری و تأثیر آن بر کیفیت منظر در طراحی ورودی شهرها. *سومین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری، شهرسازی، شیراز: مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی*.

جلالیان، حمید، سلیمانگلی، رضا، پسرکلو، موسی و طوسی، رمضان (۱۳۹۴). فرآیند شهرنشینی و تحول چشم‌انداز زراعی، مطالعه موردی: شهر مینودشت. *فصلنامه فضای جغرافیایی*، ۱۵(۵۲)، ۲۰۵-۲۲۱.

حنیفی، پردیس، ابراهیمی دهکردی، امین و بلادی ده‌بزرگ،

ارزیابی اولویت‌های منظر فضاهای عمومی شهر عسلویه با استفاده از مدل ANP. *فصلنامه باغ نظر*، مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر، ۱۸(۸)، ۳۸-۲۵.

ماهان، امین و منصوری، امیر (۱۳۹۶). مفهوم منظر با تأکید بر نظر صاحب‌نظران رشته‌های مختلف. *باغ نظر*، ۱۴(۴۷)، ۲۸-۱۷.

مختاباد، مصطفی، محمدیارزاده، سجاد و شمس‌الهی، بهنوش (۱۳۸۸). جستاری بر انسان‌شناسی/نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی فضاهای شهری. *مجله جامعه‌شناسی معاصر*، ۱(۴)، ۶۹-۳۱.

نوری‌زاده، سحر و صیدائی، کاوه (۱۳۹۵). ابزارهای تحلیلی در معماری منظر. *مجله باغ نظر*، ۱۴(۴۷)، ۷۶-۶۵.

یوسفی، علی، صادقی، عطیه، عبداللهی، ساره و چرخ‌زرین، مرتضی (۱۳۹۳). منظر شهری. *ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر مولفه‌های شهر اسلامی*، ۲۱ و ۲۲ آبان ۱۳۹۳، دانشگاه فردوسی مشهد.

فضاهای عمومی در ارتقای کیفیت سرزندگی روستاییان، مطالعه موردی: روستاهای شهرستان الشتر. *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۲(۳)، ۶۳۹-۶۱۹.

قرخلو، مهدی (۱۳۹۰). *جغرافیای فرهنگی*. مایک کزنگ ترجمه دکتر مهدی قرخلو، چاپ ششم، تهران: انتشارات سمت.

کریمی‌مشاور، مهرداد، سجادزاده، حسن و وحدت، سلمان (۱۳۹۴). سنجش اولویت‌های خوانش منظر فضاهای شهری از دیدگاه شهروندان، مطالعه موردی: میدانهای شهر همدان. *مجله باغ نظر*، ۱۲(۳۷)، ۱۴-۳.

کوکبی، لیلا، اکرمی، غلامرضا، بدری، علی، رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۳). مروری بر تغییر شکل منظر فرهنگی از دیدگاه اکولوژی، اقتصادی-اجتماعی، مطالعه منظرهای شهری-روستایی اتحادیه اروپا. *مجله مسکن و محیط روستا*، ۳۳(۱۴۷)، ۵۰-۳۱.

کیانی، اکبر و سالاری سردری، فرضعلی (۱۳۹۰). بررسی و

Fischer, J. Hartel, T. Kuemmerle, T. (2012). Conservation policy in traditional farming landscapes. *Policy Perspective*, Conservation Letters 1-9.

Hartel, T. Fischer, J. Campeanu, C. Loana Milcu, A. Hanspach, J. Fazey, I. (2014). the importance of ecosystem services for rural inhabitants in a changing cultural landscape in Romania. *Ecology and Society*, 19(2), 42.

Jung, H-J. & Ryu, Je-H. (2015). Sustaining a Korean Traditional Rural Landscape in the Context of Cultural Landscape. *Sustainability*, 7(8), 11213-11239.

Makhzoumi, J. & Pungetti, G. (1999). Ecological Landscape Design and Planning: Mediterranean Con-text. E & FN Spon.

Mitchell, N. Rössler, M. & Tricaud, P.M.,

(2009). *World Heritage Cultural Landscapes. A Handbook for Conservation and Management*. Published by the Unesco World Heritage Centre.

Pakzad, J. (2006): Theoretical Basis and Urban Design Process, Shahidi Publishing House, No. 67-90.

Sauer, C. (1962). *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Sauer*, ed. J. Leighley. University of California Press, Berkeley.

Swaffield, S. (2005). Landscape as a Way of Knowing the World. In Harvey, Sheila et al.

Wilkosz-Mamcarczyk, M. Olczak, B. Prus, B. (2020). Urban Features in Rural Landscape: A Case Study of the Municipality of Skawina, *journal of Sustainability*, 12(11), 1-24.